

Filosoofiapärimused

Margus Ott

Humanitaarteaduste instituut, Tallinna Ülikool

Käesolevas artiklis käsitlen filosoofiapärimuste paljususe teemat. Kõigepealt näitan, kuidas küsimusepüstitus, kas neid on üks või mitu, on ebaadekvaatne, ning pakun välja paremad terminid nende käsitlemiseks. Selle järgi, kuidas nähtused või asjad saavad tähenduslikult muutuda, saab välja joonistada nende väesolu ehk n-ö faasiruumi. Iseärased punktid selles väesolus ehk n-ö atraktorid märgivad süsteemi kalduvusi. Iga süsteem on rohkemal või vähemal määral ühendatud teiste süsteemidega, mis mõjutavad tema atraktorijaotust ja kalduvusi. Sellistes klapingutes tekib omaenda atraktorijaotus. Mitte kõik ei käi seal kokku, mitte kõik pole koosvõimalik. Seetõttu ei pea eeldama eelolevaid olemusi, mis tagaks nähtuste korrapära, vaid korrapärad tekivad asjade eneste läbikäimisest. Nõnda ei pea ka eeldama filosoofia olemust, mis realiseeruks ühes või mitmes kohas, vaid seda võib võtta teatava kokukäimise, resonantsvormina. Artikli lõpuosas käsitlen seda, milles seisneb filosoofia kui resonantsvorm ehk olemiskuju. Siinses käsitluses puudutab filosoofia kõige otsemalt tähenduslike muutumisvõimete ja nende muustrite ruumi ehk väesolu. Sellisena ei pea teada siduma mingi kindla kultuuri või avaldumisvormide külge, nõudmata samas mingi universaalse olemuse postuleerimist.

Märksõnad: võrdlev filosoofia, atraktorid, klapingud, koosvõimalikkus

---

1. Sissejuhatus

Filosoofia ajalugu nimetan järgnevalt filosoofiapärimuseks. See on esiteks pärimus traditsiooni, ajaloolise järjepidevuse¹ ja teatavate vormide ning teemade edasiandmise mõttes. Teiseks on see antud juhul eriti hea sõna, kui võrd pärimine küsimise tähenduses on filosoofias nii oluline.² Filosoofiat

Autori aadress: Margus Ott, Tallinna Ülikool, Narva mnt 25, 10120 Tallinn. E-post: mott@tlu.ee.

¹ Tuleb küll ütelda, et ajaloolise järjepidevusega pole Lääne-Euroopas kõige paremad lood. Antiigi ja kõrgkeskaja vaheline aeg on filosoofia poolest kaunis tühi. Näiteks Hiinas pole kunagi nii pikka ja sügavat hiaatust olnud.

² „Me oleme (seda), mida me oleme pärinud, ja mida oleme sellele pärimisele kostnud“ (Lipping 2016, 57).

võiks ju ka nimetada pärimise pärimiseks (pärandatakse küsimusi ja küsimisviisi) ning pärimise järele pärimine (otsides vastust küsimusele, milles seisneb filosoofiapärimus) on tema oluline osa.

Filosoofiapärimuse puhul kummitab endiselt küsimus, kas neid pärimusi on üks või mitu. On viimane aeg see asi ära lahendada, või vähemasti osutada viisile, kuidas seda lahendada saaks.

Kõigepealt tuleb ütelda, et selline küsimusepüstitus „ühe“ ja „mitme“ terminites on ebapiisav ja et sellest pole palju abi. Milles on asi? Võib postuleerida vastandlikke positsioone, mis aga kõik on ebarahuldavad. (1) Võib näiteks ütelda nõnda, et on olemas universaalne inimloomus ning et see avaldub partikulaarsetes vormides, millest üheks on filosoofia. Selle pinnalt saab omakorda väita (a) kas seda, et selline partikulaarne ajalooline avaldumine on toimunud ainult ühes kohas, Vana-Kreekas ning temast lähtunud Lääne pärimuses, (b) või siis et neid partikulaarseid avaldumisi on palju: (i) olgu mõnes üksikus suures pärimuses nagu India ja Hiina; (ii) laiemas ringis satelliitpärimustes (Kagu-Aasia, Kaug-Ida); või (iii) põhimõtteliselt ja olgu või embrüonaalselt igas kultuuris. Või (2) võib ütelda, et on taandamatult partikulaarne ajalookäik ning (a) filosoofiaks tohib ranges mõttes nimetada ainult Vana-Kreekast lähtunud pärimust või (b) vähem ranges mõttes, analoogia korras, ka teisi pärimusi, mis ilmutavad sarnasust Lääne pärimusega, mille sees saab omakorda tõmmata suurema ja väiksema sarnasuse sõõre, nt (i) araabia ja bütsantsi filosoofia on sarnased, sest nad on võrsunud samast allikast mis Lääne pärimus, (ii) hiina ja india pärimusest saab leida mõningaid sarnasusi teemades, argumentides jne; (iii) mitmesuguste „põlisontoloogiatega“ on sarnasus tihti juba väiksem ning termini analoogne kasutus venitatud ohtlikult pikale.

Järgnevalt tahan välja pakkuda paremad mõisted selle probleemi käsitlemiseks. Kõigepealt käsitlen olemisvorme üldiselt ning seejärel tulen spetsiifiliselt filosoofia-olemisvormi juurde. Tahan näidata seda lihtsat asjaolu, et sarnased diskreetsed elulaadid (sh filosoofia) — nagu üldse vormid ja struktuurid — saavad tekkida eristumisprotsesside tulemusena loomulikult moel, iseenesliku kalduvusena, koostoimete tulemusena, ilma et seejuures peaks postuleerima ühtsust, samasust, universaali või ideed, mis eelneks neile ja lasuks nende all kui alus või olemus.

2. Faasiruumid, trajektoorid

Mingit asja või nähtust uurides tuleb kõigepealt välja selgitada tähenduslikud viisid, kuidas ta saab muutuda, teiseneda (DeLanda 2019, 29). Tähenduslikud selles mõttes, et mis teevad talle vahet, erinevust. Uurija subjektiivsus võib siin küll mõningaid pettekujutlusi ja eksitusi põhjustada, aga ometi ei ole selline uurimine siiski kuigi subjektiivne (kallutatuse, ebaadekvaatsuse

tähenduses), kui uurija suudab hoida tähelepanu asjal või nähtusel endal. Ja peale selle, kui ta käib läbi teiste uurijatega ning osaleb uurijate intersubjektiivses vastastikus kinnituses ja kummutuses, problematiseeringuis, otsinguis.

Neid tähenduslikke viise me saame tuvastada süsteemi reaktsioonide, käitumise põhjal. Võtame näiteks tornikella (vt Uexküll 2012, 170). Kui me teda keemiliselt töötleme, siis ta ei helise, vaid reageerib samal moel nagu mistahes samast materjalist aineklopp. Ta reageerib kellana ja heliseb ainult siis, kui me temale teatud viisil mehaaniliselt mõjume, s.t lööme teda tila või nuiaga serva või külje pihta. Seevastu näiteks lihas reageerib ühel moel, kokkutõmbumisega, nii keemilisele kui ka mehaanilisele mõjutamisele. Kell kellana teeb vahet keemilisel ja mehaanilisel mõjumisel ning tema nõ oma ilma³ kuulub ainult viimane. Lihas aga samastab keemilised ja mehaanilised mõjutused ning hõlmab mõlemat enda omailmas.

Sellisel moel saame tuvastada asjade ja nähtuste mõjutaju ringe, nende funktsioonitsükleid. Manuel DeLanda eeskujul saame kaardistada need tähendusteristavad suhted asja või nähtust iseloomustava n-mõõtmelise ruumina, kus iga säärane suhe on üks mõõde ehk vabadusaste: „Jalgrattal on kõiki liikuvaid osi (juhtraad, esiratas, tagaratas-kett-ülekanadesüsteem ja kaks pedaali) arvesse võttes kümme vabadusastet (kõik viis osa saavad muuta nii asendit kui ka impulssi)“ (DeLanda 2019, 30). Täpsemini öeldes, need jalgratta vabadusastmed on jalgratturi vabadusastmed jalgrattaga sõites. Jalgrattaga sõitmisel on muidugi veel teisi mõõtmeid: sõit mäest üles või alla või lauskmaal (mille tarvis on jalgratastel veel eri käike ja pidurid) ja takistuste vältimine. Jalgrattasõidu fenomenoloogiaga saab ka peenemaks minna, aga sellel on oma põhilised liigendused, põhilised vabadusastmed, mida pole ülearu palju.

Või kui võtta Uexkülli kuulus puuginäide (2012, 169), siis esiteks saab eristada puugi toitumise ja paljunemise mõõtmeid ning toitumise mõõtmes omakorda mõnda mõõdet. Kui ta on valguse suunas roninud mõne kõrre peale, siis sealt edasi on vaid kolm mõõdet: võihape, soojus ja karvad. Võihappe lõhna peale, mida eritavad kõik imetajad, kukutab ta end alla. Registreerides soojusaistingu, hakkab ta läbi karvade otsima sobivat kohta, kus „oma nugaterav kärss“ läbi naha suruda, kuni hakkab tulema sobiva temperatuuriga vedelikku (kuna puuk maitseid ei erista, siis võib selleks vedelikuks olla ka näiteks soe tint, aga pärislooduses ei kohta nad läbi võihapet eritava olendi naha puurides tinti). Keerukamatel elusolenditel on neid mõjutaju tsükleid muidugi rohkem ning inimesel lisab keel ja kultuur veel terve uue mõjumise ja tajumise režiimi.

³ Uexkülli terminites kellal omailma ei ole, aga see kitsaskoht kaob, kui me vaatleme teda kompleksis kell-inimene.

Need tähenduslikud muutumisviisid ehk vabadusastmed saab koondada selleks, mida matemaatikast laenatud metafooriga võib nimetada *faasiruumiks*. Iga vabadusaste on üks faasiruumi mõõde, nii et n vabadusastet annavad n -mõõtmelise faasiruumi. Elusolendil need mõõtmelised ontogeneesi käigus bifurkeeruvad või võivad vigastuse, vanaduse vm tagajärjel ka kokku sulada. Süsteemi olekut mingil ajahetkel saab siis kirjeldada punktina selles n -mõõtmelises ruumis ning tema tegutsemist *trajektoorina* selles ruumis. Neid trajektoore uurides saame tuvastada faasiruumi *atraktoreid*, kalduvusi, mis teda struktureerivad, mustreid loovad. (DeLanda 2019, 29–32)

Niimoodi me saame kirjelduse kaks külge: ühest küljest on asja, nähtuse, süsteemi seisund praegusel hetkel (nimetagem seda *käesoluks*) ning teisest küljest kõik need tähenduslikud, erinevustegevad viisid, kuidas ta saab muutuda, tema faasiruum ning seda liigendavad atraktorid (nimetagem seda *väesoluks*).

Märkigem ühtlasi, et käesoleva olukorra tähendus sõltub väesoleva faasiruumi struktuurist, mõõtmetest ja atraktoritest. „Sama“ nähtus eri süsteemides tähendab erinevat asja: nõnda nagu laud kirjutajale, kärbsele, koevale ja väikesele lapsele (Uexküll 2012, 160–162). Sest see laud astub neist igäihe puhul erinevatesse ühendustesse ehk klapingutesse,⁴ vastavalt nende tegutsemisvõimetele.

Iga käesolev olek kätkeb süsteemi kõiki väesolevaid mõõtmelisi, isegi kui mõni neist pole parasjagu aktiivne.⁵ Nõnda näiteks „punase“ aisting on võimalik üksnes kõikide teiste värviaistingute taustal, muude meeandmete ning kogu keha seisundi taustal; ei saa olla „punase“ kui sellise aistingut, lahutatuna kõigest muust (vrd Edelman ja Tonioni 2000, 164–167). Selle järgi, kui tugevalt eri mõõtmelisi üksteist kätkevad, saab hinnata süsteemi indiviidsiooni. Mille vahel on tihedam korrelatsioon, see klaping on tugevamini individueerunud.

Käes- ja väesolu terminites saab analüüsida mistahes olevaid asju, mistahes nähtusi. Ja kui me räägime eri keerukusega olenditest (nt aatom, amööb, alpinist), siis peab filosoofiline intuitsioon pelgale kvantitatiivsele faasiruumi mõõtmelisele rohkenemisele lisama arusaama *loomuserinevustest*, loomu poolt erinevatest eksistentsiviisidest. Väesolevate mõõtmeliste lahtivoltimine käib nii „horisontaalselt“ kui ka „vertikaalselt“. Kui laps õpib kõndima, siis pole see lihtsalt uue mõõtmelise emergeerumine, vaid terve tema maailm korraldub

⁴ Klaping on mingisuguse klapitamise, ühitamise, sobitamise protsess ja ka tulemus. Selle mõiste välms Eik Hermann.

⁵ „Mitme atraktoriga mittelineaarne süsteem aga demonstreerib jätkuvalt oma virtuaalsust, isegi kui süsteem on asunud ühte oma alternatiivsetest stabiilsetest olekutest, sest teised alternatiivid on alati kohal, koeksisteerides tollega, mis juhtumisi aktualiseerus.“ (DeLanda 2019, 108)

ümber ning ka vanad mõõtmised omandavad uue tähenduse. Väesoleva faasiruumi kättetoomine käibki loomuserinevuste produtseerimise, lahtivoltimise kaudu. Iga klaping *on* väesolevat kätte tuues ning kätte tuues tema loomus muutub. Mida keerukam klaping, seda märgatavam see on.

3. Koosvõimalikkus ehk kokkukäivus

Kui nüüd asjad, olendid, nähtused maailmas lahti rulluvad, siis on nad paljudel viisidel paardunud, moodustamani keeruka ja läbipõimunud *ökosüsteemi*. Sealjuures tuleks „ökosüsteemi“ mõistet laiendada kogu kosmosele. Sest viimases järgus on lävimise „koduks“ ehk *oikos*’eks kogu universum, mitte ainult elusloodus.

Selles ökosüsteemis tekivad *resonantsid*. Minimaalne uexküllilik analüüsiüksus juba sisaldab kaht osalist, kaht läbikäijat, isendit ja paarilist (vt Ott 2015, 88–91). Aga tegelikus maailmas moodustavad nad veel palju keerukamaid kooslusi ja *klapinguid*. Kuna iga olend ja nähtus on ühendatud mitmete teiste olendite ja nähtustega ning *koosvõimalikuks* osutuvad ainult mõningad resonantsid ja klapingud, siis nende käitumine on enamjaolt üsna stereotüüpne. Muidugi, mida vähem vabadusastmeid olendil on, seda stereotüüpsem on tema käitumine, seda vähem oluline on tema käes- ja väesolu tasandite eristamine.

Ent isegi kõige keerukama teadaoleva olendi, keeleolendi ehk inimese ja tema klapingute puhul, on peamisi eksistentsimõõtmised tagasihoidlikul hulgal. Esiteks on meeoleandina ühed tema olulisemad mõõtmised toidutsüklid ning neid olendeid, kes talle süüa sünnivad (loomad, linnud, putukad, kalad, karbid, taimed jm), on alati piiratud hulgal nii liigiliselt kui ka arvuliselt; samuti on eluaseme- ja turvateemal oma leitmotiivid. Teiseks, ka tema sotsiaalses läbikäimises on teatavad põhiliigendused (paari- ja põlvnevussuhted ehk hõimlus ja sugulus: mees-naine, vanem-laps, vanavanemad, õved), millesse saab teha peenemaid liigendusi ja mida saab teistmoodi jaotada (nt kui mõnes kultuuris aktsepteeritakse rohkemaid sugusid kui kaht), ent see jaotus pole suvaline. Neid liigendusi ei tule võtta ajatute universaalidena või olemustena, mis oleksid igal ajal ja igas kohas ühel moel olemas, vaid need tekivad lihtsalt süsteemiefektina sellest, kui inimesed lävivad üksteise ja oma ümbrusega.

Tasub silmas pidada, et viimselt kujutab ka keeruka olendi enese keha juba teatavaid klapinguid, kus sugugi mitte kõik kombinatsioonid ei tööta, vaid ainult kaunis kitsas hulk variante on koosvõimalikud. Terrence Deacon (2011) on neid kitsendusi koguni pidanud elu määratluses keskseks. Elu seisnebki teatud keemiliste läbikäimiste kitsendamises. Kõikidest keemilistest reaktsioonidest, mis on rakus võimalikud, toimuvad ainult mõningad, ja seda kindlas kohas, kindlal ajal ja kindlas järgnevuses. Need kitsendused on

vajalikud, et keerukas elumehhanism koos püsiks; ainult nende kitsendustega on need keemilised reaktsioonid koosvõimalikud ühes organismis. Ilma selleta nad hakkaksid üksteist segama, tühistaksid üksteist kiiresti ning järele jääks vaid mõni kaunis lihtne protsess. Ja me näeme, et „kitsendamine“ ei tähenda vähendamist, vaid hoopis rohkendamist; just reaktsioonidele seatud kitsenduste, täpsustuste, kanaliseerimiste, ajatamiste tõttu saab neid rakus toimuda nii suurel hulgal.

Niisiis esiteks on igal klapingul ja nähtusel piiratud (s.t mitte lõpmatu) hulk tähenduslikke muutumisviise ehk „vabadusastmeid“. Ning teiseks kitsendavad tegelikud kooslused, kus koos toimib suur hulk olendeid ja nähtusi, neid vabadusastmeid drastiliselt. Olendite ja klapingute individuaatsioon kujutabki endast kitsendamisi, *täpsustamisi*, üledeterminatsioone. Leibnizi väljendiga öeldes, kaugeltki kõik ei ole koosvõimalik, mitte kõik ei käi kokku.

Sel moel me saame seletada stabiilsete struktuuride, käitumiste, koosluste, vormide olemasolu, ilma et me peaksime eeldama samaseid, identseid universaale, olemusi või loomusi. Seletus pöördub ka selles mõttes ümber, et me ei pea seletama, kuidas tekib suurem variatiivsus (näiteks elu- või keelevahekorras) mehaaniliseks ja ühetaoliseks eeldatud füüsikalise maailma põhjal, vaid pigem vastupidi: variatiivsus on esmane, ent lihtsate füüsikaliste entiteetide tasandil, kus süsteemil on vähe vabadusastmeid, ei pruugi see variatiivsus välja tulla.

Pealegi, füüsikalise maailma eeldamine lihtsaks ja ühetaoliseks võib ka tuleneda pelgast epistemoloogilisest kallutatusest: kuna Lääne teadus oli osav ja tugev lineaarsete süsteemide käitumise kirjeldamisel ja ennustamisel, siis just sellised süsteemid pälvisidki peamise tähelepanu, ning muud süsteemid jäeti kõrvale või neid käsitleti „lähenduslikult“ (vt DeLanda 2019, 63, 234–236). Alles elektronarvutite kasutuselevõtt lõi tehnilised eeldused mitelineaarsete süsteemide paremaks uurimiseks, juurutamani arusaama, et ka pealtnäha väga lihtsad füüsikalised süsteemid (nt liigendpendel) võivad käituda väga keeruliselt, sisaldada korraga nii taandamatut variatiivsust kui ka stabiilseid mustreid (atraktoreid).

Kokkukäivused, koosvõimalikkused, klapingud tekivad nõ alt üles, ent omaenda immanentse loogika põhjal selekteeruvad välja mõned üksikud nõ *resonantsvormid*, mis on stabiilsemad kui teised. Ei pea mõtlema niimoodi, et inimkultuuride sarnasus tuleb sellest, et nad on suhestunud „samade“ asjadega ja on pidanud rahuldama „samu“ nõudmisi. Näiteks küttinud loomi, korjanud taimi, pidanud tegelema sünni ja surmaga jne. Neid asju ja nähtusi ei ole vaja mõtestada „samadena“. Lihtsalt inimesed alati astuvad teatud kooslustesse: inimkeha oma võimekusega koos teiste inimeste, loomade, taimede jt kehade ning nende võimekustega, ilmakeha, maastikukeha

jm võimaldavustega. Ning need kooslused ehk klapingud leiavad iseenesest väljenduse teatavates eluvormides, elulaadides, mida pole lõputult, vaid suhteliselt vähesel hulgal (ent kuna nad sisaldavad piiramatut variatiivsust, siis võib muidugi ütelda ka sedapidi, et neid eluvorme on just nimelt lõputult — ent igal juhul ei jaotu nad suvaliselt, vaid koonduvad parvedeks, mustri- teks. Ehk ühe teise pärimuse, Hiina mõistetes üteldes: eluhingus liigub piki soonestikke, vt Ott 2020).

See sugugi ei välista komponentide ja tervikvormi *variatiivsust*, vaid just lubab ja koguni nõuab seda. Nõnda näiteks „põlluviljelus“ ei saa võtta mistahes kuju, kuna (eriti varasemal ajal, enne kasvuhooneid, kunstväetisi ja GMO-sid) peab arvestama kultiveeritavate taimede vajadustega, kliimaga (temperatuur, niiskus, tuuled jm), mullaviljakuse ja muude asjaoludega. Seetõttu paistavad rukkikasvatajad Ukrainas ja Eestis kaunis sarnased (võrreldes näiteks riisikasvatajatega). Aga ometi ei ela nad päris ühtmoodi. Isegi Eesti sees on eri piirkondades eri kombeid. Veelgi enam, isegi ühe küla sees on olnud hulk individuaalseid eripärasid oma põllu harimisel, sõltuvalt konkreetsest maatükist ning peremehe või perenaise iseloomust ja võimastest. Ja veelgi enam: isegi ühe ja sama inimese sees võib leida eripärasid, kuidas ta oma asja ajab — ta ei toimi kogu aeg ühtmoodi, ja seda juba põhimõtteliselt: edasi kestes on ta muutunud, kasvanud, küpsenud, ja kui ta teeb täna sama liigutust, siis selle tähendus on erinev sellest, mis sellel oli eile. Nõnda siis seletab vastastikune mõjutamine klapingutes ja kooslustes nii eluviiside püsivust kui ka variatiivsust; ta toitub lakkamatutest variatsioonidest, aga püsivamalt kokku käivad neist vaid mõned. Klapinguis toimub iseeneslik seleksioon.

4. Tagailmne võte

Nõnda siis paljumõõtmelised, keeruka faasiruumiga asjad, olendid, klapingud, nähtused, keskkonnad lävivad sellisel moel, et nende resultandiks on mingi atraktorijaotus, mis tekitab kindlaid trajektoore, elujooni, arenguliine. Ja need võivad luua illusiooni „*universaalist*“, kui asju vaadeldakse tõtlikult ja pinnapealselt. Selle illusiooni aluseks on mingi käesolev asi või vorm. Selle asja või vormi kujutis eraldatakse temast ning niimoodi topeldatakse käesolev asi — ilma tema faasiruumi ja klapinguid välja selgitamata — käesoleva ideega. See idee on samuti käesolev ning ta on nagu käesoleva asja teisik, asi lahjemal kujul: kõrvaldatakse võimalikult palju üksiktunnuseid, kuni jääb järgi asja „skeem“. Taandan lehmast ära tema värvi, sarvekujutis, silmavaate jne, kuni jääb järgi skemaatiline paari joonega illustreeritav kujutis. Lehma lõputud piirjooned ja värvigamma taanduvad minimaalseks. Spinoza järgi kuuluvad selline üldistamine ja sel moel saadud universaalid kõige madalale tunnetustasandile, „esimesse“, ebaadekvaatsesse tunnetustüüpi (vt te-

ma väga ilusat käsitlust „Eetika“ 2.40.sk 1 ja 2 ning 4 eessõna, 2016, 103–105 ja 207).

See toiming käib kahes järgus: (1) Esimene samm on käesolevalt vormilt käesoleva ideeni. Tuleb luua piisavalt ebamäärane, segane, üldine mõiste või ettekujutus, et seda saaks kohaldada sellele, millele teda kohaldada tahetakse. (2) Teine samm on selle käesoleva abstraktse idee tagasikäänamine käesolevatele asjadele ja nähtustele. Väidetavalt deskriptiivsest menetlusest saab niimoodi preskriptiivne. Kuna meil on justkui olemas idee, mis on asjade aluseks, siis me saame nüüd ka ütelda, kuidas asjad *peavad* olema. Ja kui nad meie ettekujutuse, meie kategooriaga ei sobi, siis häda asjadele!

Siit tuleneb ka „tagailmne“ väärtushinnang, mille järgi täiuslik ongi ainult too olemuslik, ideaalne ja universaalne, sest iga empiiriline ja partikulaarne asi saab ainult läheneda sellele, aga mitte kunagi esitada seda puhtal kujul, vaid üksnes läbi mingite aktsidentsiaalsete variatsioonide, mis tunduvad mustuse, ebapuhtuse, languse, nõrkuse, vajakusena.

Sellise hoiakuga filosoofiat käsitledes me esimese sammuna moodustame Lääne pärimuse pinnalt teatud pildi, millesse võtame sobiva hulga sobivaid elemente (nt tihe seos teadusega, religioonikriitika, sõprusemõiste, süllogistika vm). Teise sammuna kääname selle aga nüüd juba normatiivsena tagasi inimloomingu hindamisele. Ja üllataval kombel selgub siis, filosoofia on ainult Läänes! Hiina, India või põlisrahvaste vaimutöö viljad ei ilmuta neid tunnuseid, mida me olime saanud Kreeka pärimusest.

5. Erinevused, paljusused

Siinkohal väljapakutav alternatiiv ei tugine samasuse ja sarnasuse eristamisel (samane idee ehk universaal; temaga sarnased empiirilised partikulaarid). Väesoleva faasiruumi moodustamise aluseks on see, kuidas asi saab tähenduslikult *erineda* (mitte see, mis moodustab tema „samasuse“, mingi omadustekogum nagu kahejalgne, sulgedeta, ...) ning mis erineb *mõttekalt*.

Mõlemad aspektid on olulised ja teineteisega seotud. Me ei saa rahulduda pelga naiivse objektiivsusetatlusega, nii et me justkui lihtsalt „registreeksime“ mis iganes teisendusi (me ei saaks seda kunagi teha *täiesti* huvitult, isetult, sihitult, sisutult — säärane hoiak oleks mõttetu, mõttelage), vaid me peame tegelema mõttekate teisendustega ning peame möönma teisi isedusi, meist suhteliselt sõltumatut reaalsust, kus on omad vahettegemise, tähenduseristamise kriteeriumid, omad väesolu mõõtmed ning kehtivad omad klapingud, kooskäimised, koosvõimalikkused. Ja neid „teisi“ me saame just nimelt uurida teisenduste, erinemiste kaudu. Kui me liiga tõtlikult tõmbame neile peale samasusi, mida me oleme tõmmanud asjade kujutiste pealt, siis ei räägi me niivõrd asjadest, vaid pigem iseendast, oma (kehvas) kujutluses leiduvast, liigume spinozalikus „esimest laadi tunnetuses“. Alles tähelepane-

liku koosolu varal saame tuvastada asjade kalduvusi ja seda, mis neile vahet teeb ja korda läheb. Siis on juba tegemist spinozaliku teist laadi tunnetusega, mis võrsub adekvaatsest enda ja maailma mõistmisest. Ja niimoodi saadud idee pole mitte homogeenne, vaene, vaesestatud, lahjendatud „universaal“, vaid variatsioonide poolt genereeritud ja heterogeenset kätkev rikas, tummine, tiine idee, mida lahti voltides ja edasi arendades, edasi pärides saame liikuda parema mõistmise poole endast ja maailmast.

Siinne käsitlus ei tugine ka ühe ja palju vastandusel (üks idee või universaal, palju realisatsioone), vaid on igal tasandil *paljune*. On käesolev paljus ja liigendus ning on väesolev paljus ja liigendus. Ei vastandu mitte üks ja palju, vaid erinevad paljususe tüübid: kõrvutuv paljusus *versus* läbistuv paljusus, astmeerinevuslik paljusus *versus* loomuseristuv paljusus (Deleuze 2008, 25–30). Ühest küljest on aegruumised kõrvutuvuslikud osad ja järgnevuslikud faasid (mis erinevad vaid astme poolest) ning teisest küljest on väesolevad läbistuvuslikud elemendid (mis tekitavad loomuserinevusi: nagu embrüo areng pole üksnes suuruskasv, vaid keerustumine, loomusteisenemine). Ei väesolu mõõtmed ega neid musterdavad atraktorid (faasiruumi iseärase punktide mustrid) pole „ühetised“ ega „samased“ nagu universaalid või ideed, vaid iga mõõde ja atraktor püsib sellisena üksnes vahekorras teiste mõõtmete ja atraktoritega ning kätkeb neid. Ning kättetoomine ongi väesoleva paljususe lahtivoltimine kõrvutuvaks.

6. Filosoofia mõte

Eelnevalt rääkisin sellest, kuidas olemisvorme ei tule käsitleda universaali ja partikulaari, üldise ja üksiku, olemuse ja aktsidentsi terminites, vaid kuidas väes- ja käesolu ning kokkukäimise ehk koosvõimalikkuse mõistete kaudu saab käsitada seda, kuidas põhilised olemisvormid kujutavad endast paljude olendite klapingute resonantsvorme. See annaks aru nii üksikute olemisvormide stabiilsusest ja sagedasest esinemisest kui teisest küljest ka nende lõputust variatiivsusest. Variatiivsus pole siin midagi vormi suhtes välist, vaid need resonantsvormid just variatsioonidest toituvadki. Filosoofiapärimuste küsimusele rakendatuna tähendab see, et ei pea otsima mingit universaalset filosoofiavormi ning küsima selle rakendumis(t)e kohta, vaid et see võib olla iseeneslik resonantsvorm.

Nüüd tuleks rääkida sisulisemalt, milles see filosoofia resonantsvorm seisneb. Ütlesin eespool, et asja või nähtust uurides tuleb välja selgitada tähenduslikud viisid, kuidas ta saab muutuda ja mis teevad talle vahet. Samuti rääkisin sellest, kuidas sel moel moodustatud faasiruumi mõõtmed ja atraktorid kätkevad üksteist. Kogu see vahettegemise ja kordaminemise sfäär, see faasiruum ongi *mõte*. See on olendit või klapingut iseloomustav *läbitunne* (selle mõiste kohta vt Ott 2015, 92–94). Ses mõttes mõte ja tunne ei vastan-

du teineteisele ega välista teineteist, vaid ongi sama asi, puudutades olendi või klapingu enese-ja-teise tunnet, mis ongi selle klapingu mõte. Mõttel ja tundel on eri tasandeid, alates selgematest ja teadvustatumatest kuni hämaramate ja vähem teadvustatuteni. Kitsas mõttes teadvustatud mõtlemine on ainult väike väljapressing ehk kurnang sellest laiemast mõttest. Selles tähenduses mõte on *teo* ehk olendi käesoleva seisundi võimendi — ning teisipidi on tegu mõtte ankur.

Filosoofia tegeleb kõige otsesemalt sellise mõttega, läbitundega, väesoluga. Et sellest paremini aru saada, tasub seda võrrelda näiteks teaduse ja kunstiga, kus eri moel on rohkem esiplaanil teo-külg. *Teadus* on otseselt pööratud teosoleva käesolu, *tegelikkuse* poole ning uurib selles leiduvaid seaduspärasusi. Seda tehes me saame muidugi mõndagi teada ka mõtte ja väesolu kohta. Aga mõtte-elementi enese saab ta mujalt, teadus juba eeldab seda. See annabki teadusele turvatunde, et ta saab keskenduda tegelikkuse ühele lõigule, ühele aspektile, ning seda peentes detailides uurida, muretsemata, kuidas on samal ajal „kõige muuga“ või „mis mõte sel kõigel on“.

Eri *kunstivormid* esitavad mõtet väga intensiivselt, nad puudutavad ja aktiveerivad meie olemise mõõtmeid, mõtet. Nad teevad seda *teose* kaudu, mis peab kinni püüdma midagi sellest intensiivsusest, millega väesolu kätte jõuab. Teose käesolev ülesehitus on oluline; näiteks luuletust või muusikapala ei saa „ümber ütelda“, sest sellisel juhul kunstiteos kas kaob või nõrgeneb või siis on lihtsalt tegemist uue teosega. Teos, käesolev kunstiteos, võimendab väesolu kättetoomist, aga kunst ei tegele väesoluga otse, vaid just nimelt teose, teataval moel prepareeritud käesolu kaudu.

Näiteks teadlane saab uurida õnne mingite parameetrite järgi (nt teha uuringu inimeste õnnetunde kohta, moodustada õnneindeksi vm) ning kunstnik kujutada seda kunstiteoses (luuletuses, romaanis, maalil, skulptuuris, muusikapalas jne), aga kõige otsesemalt tegeleb sellega filosoofia. Ehk teisisõnu: filosoofiline hoiak on see, kui tegeletakse mõtte enesega. See võib kätte jõuda mitmel eri viisil: olgu kitsalt filosoofilise arutlusena või ka müüdis, mõnes tavavestluses vm. Konsistentsi omandab ta sedamööda, kuidas tahenevad välja filosoofilised *mõisted*.

Filosoofilised mõisted on nagu faasiruumi musterdavad atraktorid. Nende järgi saab tuletada, millised on neis visandatud maailma mõõtmed, vabadusastmed, tähenduslike muutumiste viisid ning neist saab lahti voltida eri käesolevaid maailmu, maailmas olemise viise.⁶ Igast mõistestikust mitte kõiksuguseid, ent siiski mõnesuguseid. See pakub elule värskendust ja uut hingamist, mis on teistsugune kui need, mida pakub kunst (intensiivistatud teosed) ja mida pakub teadus (käesoleva tegelikkuse mustrid).

⁶ Nõnda võiks küsida, millised eluviisid on kätketud Nietzsche või Bergsoni mõistestikus.

Filosoofiliste mõistetega ühest küljest lõdveneb aheldatus teose külge (filosoofilist teost võib kaunis vabalt ümber sõnastada, erinevalt luuletusest) ning teisest küljest lõdveneb tegelikkuse-referents (erinevalt filosoofilistest mõistetest on teadustermid seotud tegeliku käesoleva maailma külge). Embrüonaalselt on filosoofilised mõisted igal pool, igas kultuuris olemas. On muidugi vahe selles, kui kaugemale nende väljasetitamisega on mindud ning mil määral on tekkinud iseseisev mõttepärimus, aga küsimus, kas filosoofiapärimusi on üks või mitu, on lisaks halvale sõnastusele ka kaunis sekundaarne. Primaarne on tegelemine mõttega, mis iganes vahenditega parasjagu käepärast on. Ja parem, kui tööriistakastis on rohkem ja peenemaid tööriistu.

Kas see lõdvenenud seos tegelikkuse ja teosega tähendab, et filosoofia neisse ei puutu ja on selles mõttes „elukauge“? Ei sugugi. Filosoofia aitab elule ja tegelikkusele lähemale tulla (ja omal moel aitavad seda teha muidugi ka teadus ja kunst, mõistes paremini seoseid tegelikkuses ning intensiivistades kätejäudmist), kuna ta vabastab tegelikkust mõtte stampidest, krampidest, harjumustest, eelarvamustest, tavaarvamustest, ja vabastab ka teostuspainest. Mõistete abil tegelikkuse mõttele ligi pääsedes ja seda ümber mängides saab tegutsemine saada vabamaks, adekvaatsemaks, nüansikamaks.

7. Kokkuvõte

Siinses kirjutises lahendasin küsimuse, kas filosoofiapärimusi on üks või mitu. Lahendusel oli kaks etappi. Esiteks tõin välja, et see küsimus on halvasti püstitatud ning et seda ei tule lahendada „üks“ ja „mitu“ terminites, vaid väes- ja käesolu ning kokkukäivuse ehk koosvõimalikkuse terminites. Teiseks, sisuliselt, käsitlesin filosoofiat sellena, mis kõige otsesemalt tegeleb olemise mõtte ehk väesoluga. Seda tegelemist kannab põhimõtteliselt iga olend ja klaping niivõrd kui iga olendit ja klapingut saab käsitleda väes- ja käesolu terminites. Ning kitsamas mõttes kannavad seda tegelemist filosoofilised mõisted, mis moodustavad mõistekonstellatsioone ning lõdvendavad tunnetuse haagitust intensiivistava teose külge (erinevalt kunstist) ja käesoleva tegelikkuse külge (erinevalt teadusest). Filosoofiliste mõistete väljasettimine ja taanemine võib olla viidud rohkem või vähem kaugemale, ent iseenesest ei ole see kuigi oluline küsimus, võrreldes mõtlemise enesega, mistahes pärimusi ja vahendeid ta selles ka ei kasutaks.

Tänu sõnad

Siinse artikli kirjutamist on toetanud grant PRG319. Soovin tänada Mart Kangurit, Eik Hermanni ja Karin Kustassood.

Kirjandus

- Deacon, T. W. (2011). *Incomplete Nature: How Mind Emerged from Matter*, W. W. Norton & Company, New York.
- DeLanda, M. (2019). *Intensiivne teadus ja virtuaalne filosoofia*, Tallinna Ülikooli kirjastus, Tallinn.
- Deleuze, G. (2008). *Bergsonism*, Ilmamaa, Tartu.
- Edelman, G. ja Tonioni, G. (2000). *Consciousness: How Matter Becomes Imagination*, Penguin Books, London.
- Lipping, J. (2016). *Raamat nimega iha: Valik tekste 1997–2016*, EYS Veljesto, Tartu.
- Ott, M. (2015). *Vägi. Väekirjad 1*, Tallinna Ülikooli kirjastus, Tallinn.
- Ott, M. (2020). Deleuzian (re)interpretation of Zhu Xi, *Asian Studies* 8: 281–310.
- Spinoza, B. (2016). *Eetika*, Ilmamaa, Tartu.
- Uexküll, J. v. (2012). *Omailmad*, Ilmamaa, Tartu.

Philosophical Traditions

The paper treats the question of the plurality of philosophical traditions. I show how the question, whether there is just one tradition of philosophy or many is inadequate. I propose better terms to tackle this issue. According to the different meaningful ways a thing or event can change, it is possible to draw their virtuality, i.e., their phase space (of which each way of change is one dimension). The singular points in that virtuality, or attractors, represent the tendencies of the system. Each system is to some extent coupled with other systems that influence its distribution of attractors. In these assemblages, new distributions of attractors emerge. Not everything is compossible. Therefore, it is not necessary to posit pre-existing essences that would explain the regularities in phenomena, but those regularities emerge from the interactions of things and the evolutions of coupled systems. In case of philosophy, it is not necessary to suppose an essence of it that would realize in one or many places, but it can be taken as a certain assemblage, a certain resonance pattern. At the end of the paper, I treat the question, what is philosophy as a resonance pattern. Philosophy emerges from certain assemblages and is a way of accessing the virtuality.

Keywords: comparative philosophy, attractors, assemblages, compossibility

---